

вами. Втім, самозаспокоєння радянських управлінців з приводу вирішення єврейської проблеми було передчасним.

4. Повсякденність у катастрофі: національні райони в боротьбі за життя

Те, що селянський світ 1932 р. перевернувся догори ногами є незаперечним історичним фактом. Такої тотальної «уваги», яка пронизувала наскрізь газетні шпальти, затьмарюючи вістки з будівель п'ятирічки, замальовки культурних подій, радянська преса до села раніше не проявляла. Перші шпальти віддані під висвітлення інформаційного приводу номер один: хто, скільки й коли здав державі хліба. Хліб, здається, то сиплеться рясною лавиною, то падає, перемазаний кров'ю, по зернятку з кожного газетного рядка. Усюди: хліб — хліб — хліб. Але це тільки в газетах. В житті його чимдалі менше, а згодом не стане зовсім.

Хліб, який можна і треба вичавити з національних районів, вже в січні 1932 р. стає предметом прискіпливого розгляду вищого республіканського партійного керівництва. Постанова ЦК КП(б)У «Про хід хлібозаготівель в Сартанському районі» унаочнює партійну позицію: «ЦК констатує опортуністичне відношення Сартанського РПК та РКК до виконання хлібозаготівель, демобілізацію парторганізації, що призвело на протязі листопада та грудня місяців до фактичного припинення хлібозаготівель в районі.

ЦК окремо відмічає неприпустиму роботу голови РайКК РСІ тов. Мойсеєва, який замість більшовицької боротьби за виконання хлібозаготівель та заходів до їх посилення, сам допустив викривлення лінії партії, проявивши повну нездібність боротися за хліб та з опортунізмом в хлібозаготівлях.

ЦК в останній раз попереджає бюро РПК та президію РКК та пропонує в найближчий термін досягти повного виконання хлібозаготівельного пляну.

Голову РКК тов. Мойсеєва з роботи зняти, заборонивши йому займати відповідальні посади в органах НК РСІ на протязі 2 років.

Постанову опублікувати в пресі»¹⁹¹.

Національні райони в епіцентрі пильної уваги республіканських керівників. Аякже, — вони повинні на справі показати дієвість національної політики більшовиків, виправдати високу довіру партії та уряду.

20 січня 1932 р. «Вісті» повідомили, що Спартаківський і Мангуський райони виконали річні плани хлібозаготівель. «Спартаківський район під ленінським керівництвом ЦК партії, зустрічний січневий план хлібозаготівель дотерміново виконав на 102%. План з пшениці виконав на 100%, жита на 105%, заготівлі продовжуємо.

Секретар РПК — Елін, голова РВК — Мерц, голова РКС — Унгемах»¹⁹².

«До лав передовиків стали Київщина, Мангущина, Баранщина, Спартаківщина»¹⁹³.

27 січня «Вісті» звітували, що Мархлевщина виконала річний план хлібозаготівель і тепер бореться за «виконання зустрічного пляну».

Натомість Великоянисольський район на кінець лютого 1932 р. «заборгував» державі понад 1 тис. тонн харчових культур і 309 тонн фуражних. Січневий план був виконаний на 50%. Одноосібники виконали 72% завдання, куркулі свої

тверді завдання — «тільки» на 88,1% (!). «Комарська сільрада на чолі з головою її Ольмезовим сама приховувала куркулів від надання їм твердих завдань [...] В Улаклицькій — замість 200 тонн заготовлено тільки 19 тонн»¹⁹⁴. Загалом за першу половину лютого у районі заготовили 60 тонн при тому, що борг сягав 1 300 тонн. Хлібозаготівлі припинилися, актив чекає, коли «хліб сам прийде».

Пулинський район потроху перетворюється на «улюблену мозоль» республіканського проводу — тут, наче в болоті, загрузають усі політичні кампанії. На що перетворилося повсякдення району впродовж 1932 р. з'ясовуємо з протоколів райпарторганізації. — 26 березня 1932 р. робота пулинської парторганізації стала предметом розгляду обкому КП(б)У, який різко засудив «право-опортуністичні» методи її діяльності та докорінним чином змінив кадровий склад. 13 квітня 1932 р. спільне засідання бюро Пулинського РПК та президії РКК–РСІ вимушено визнало небезпідставність звинувачень на свою адресу, але водночас і намагалася виправдатися. З виступів членів бюро дізнаємося, що лівацькі накази видавали не районні керівники, а представники області. Зокрема, дехто Шлітер розпорядився відбирати у колгоспів посівматеріал, уповноважений обкому Раковський арештовував членів партії, загрожуючи всім без винятку виключенням з партії.

Залякане районне керівництво сліпо виконувало накази уповноважених, врешті привівши господарство району до суцільного занепаду. Наслідки не забарилися. За словами Романюка, ситуація на селі вимальовувалася песимістична: «Ми забили куркуля, куркуль вивіз хліб, по сільрадах відбувалися масові обшуки у бідняків. Районне керівництво на це не реагувало, керівництво боялося приїжджих уповноважених по різних кампаніях, в роботі не було узгодженості, і кожен робив, що хотів, і кожен вимагав і загрожував...»¹⁹⁵. Картину небагатослівними (оскільки члени бюро — німці погано формулювали думки російською мовою), але промовистими мазками домальовувала решта членів бюро. Заморін: тяглова сила в катастрофічному стані, МТС досі не має жодного трактора. Начальник міліції Косованов: уповноважені сільрад переклали тягар хлібозаготівель на бідняцько-середняцькі шари села, налаштувавши їх проти генеральної лінії партії, впродовж хлібозаготівель відбувалися масові обшуки і масові викривлення. Уповноважений обкому Раковський призначив сільського міліціонера «командиром по боротьбі з дезертирами членами партії». «Я должен был по улице ловить членов партии и арестовывать, ибо Раковский меня самого угрожал арестом, если не выполню его приказания. Я, правда, не всегда выполнял, но председателя Райпрофсовета т. Копейкина я встретил на улице и привел его в РПК Раковскому, но тов. Копейкин удрал через другие двери (!) и уехал в село»¹⁹⁶.

Дещо запізнілу критику уповноважених обкому насичував гарячими фактами начальник пошти Рабинович. Він озвучив те, що було відомо всім мешканцям районного центру — по ночах уповноважений пиячив з «безпартійними» жінками, викликав до себе вночі, принижував членів бюро в присутності місцевих повій. У партійців склалося враження, що метою Раковського було розкладання парторганізації, втім, жоден не виступив проти нього відкрито¹⁹⁷.

З притаманною молоді запальністю висловився очільник комсомольців Кеніг: «Меня Раковский дискриминировал, в мартыновском с/совете в при-

сутствии всех комсомольцев и разных людей назвал меня сволочем, и всякими грязными словами и сказал: что лучше поставит самого худшего кулака секретарем РК ЛКСМУ, чем тебя.

Пока я приехал из села, Раковский занял мою квартиру, провел телефон, завел каких-то женщин, которых я застал ночью, вещи мои были выброшены в коридор, а на столе полно бутылками. Моя квартира была превращена в грязный дом...»¹⁹⁸.

Кнітер зазначив, що партосередки існують на папері, партійні збори не проводяться по півроку, господарське керівництво району відсутнє. Вчителі дезертирують з району внаслідок відсутності постачання. Якщо не вирішити це питання, вчителі не повернуться, і всеобуч буде зірвано. За відсутності тягла потрібно використати корів. «Мы с весенним севом справимся, и тогда большевистской работой все прорывы будут ликвидированы», — завершив на мажорній ноті член бюро¹⁹⁹.

Майже непоміченим пройшов виступ Абендта, який докладав, що з «національним обслуговуванням» у національному районі справа геть кепська. Попри те, що національний район існує вже два (!) роки, за проблему, як таку, ще не бралися²⁰⁰. Остер закликав боротися з думкою, що в районі одні вороги й використовувати здорові бідняцько-середняцькі сили для досягнення докорінного перелому в діяльності райпарторганізації, долаючи пиятику та склоки²⁰¹.

Такою була правда про життя практично всіх національних районів у вирі колективізаційного безладу. Плануючи і відтворюючи святково прибрані агітки, ЦК не мав ілюзій стосовно реального стану речей і намагався (не без успіху) керувати ситуацією. На початку 1932 р. уряд ще пробує стимулювати хлібозаготівлі за допомогою своєї «козирної карти» — дефіциту. Для 149 районів — традиційних постачальників сільгосппродукції виділили значні ін'єкції дефіцитного промкрану, за рахунок якого очікували досягти перелому в хлібозаготівлях. Задумка полягала в наступному: за умови цілковитого виконання плану хлібозаготівель колгоспникам відпускався промкран на 50% вартості зданого хліба, біднякам і середнякам-одноосібникам — на 40% від його вартості.

Те, що спрацьовувало у місті, на селі не дало очікуваних наслідків. Несвідомі співробітники торговельних точок та правління колгоспів накиннулися на дефіцит, як голодні вовки. Так, Бердянщина отримала дефіцитного крану на 500 тис. руб., але товари «заморозили» сільські кооперативи. Замість того, щоб популяризувати партійні ноу-хау, сільські крутії тишком-нишком розпродали кран «своїм» людям. Заохочувальні товари розподілялися не серед селян, а поміж хлібозаготівельними бригадами (!). Днями кооперативні крамниці стояли зачинені, тоді як «бригади» трусили селян без усілякого заохочення²⁰². Омріяний «дефіцит» складали «гальоші» та сірники.

Наближалася весна, а справа формування насінневого фонду зайшла в глухий кут: селом ширилися думки про те, що насіння має дати держава — держава своєю чергою давати нічого не збиралася і робила ставку на вичавлювання з села решток хліба. Наприкінці лютого 1932 р. МТС (саме на них було покладено завдання утворення фондів зернових культур) у хліборобних районах Донбасу виконали завдання на 59%, Одещини — 66,5%.

Правління колгоспів та сільрадівський актив звинувачували в опортунізмі, примиренстві, окомиллюванні, виключали з партії, звільняли з роботи, притягали до суду. Натомість створювали «ударні бригади» «для закінчення роботи по утворенню насінньових фондів» та бригади «для роботи по кутках та мобілізації засівного матеріалу», які здійснювали «пробні виїзди (перевірка готовності до весняної сівби)». «Спеціальні комісії перевіряли стан реманенту та готовність бригад до сівби», не залишаючи в селі жодного «неохопленого» кутка²⁰³.

Селянство своєю чергою перебувало в певному ментальному ступорі. Втративши стимули тяжко працювати на землі, воно перебувало в полоні настроїв самозабезпечення, наївно розмірковуючи, що село себе завжди прогодує, а місто, якщо йому потрібно, нехай про себе само потурбується. «Дадуть — посіємо», так казали селяни в низці місцевостей України, так називається й прикметна замітка, що описує господарське становище одного з грецьких колгоспів. — Артіль ім. Леніна (Новоселівка) — «Колгоспи забезпечено насінням лише на 50 відсотків, але правління артілі це не турбує. Серед колгоспників панує думка: «Дадуть — посіємо». Артіль забезпечена робочою силою лише на 25–30 відсотків. Правління не дбає про організацію громадського харчування та дитячих ясел, щоб притягти жінок».

На Чигиринщині селяни так само не поспішали сіяти, мотивуючи своє рішення тим, що земля надто суха. Подібні настрої кваліфікувалися як злочинні та шкідницькі, усюди аврально засівалися поля²⁰⁴.

«Приазовський пролетар» 17 березня 1932 р. закликав: «Рівняйтеся по артілі «Бір-тайфа», вона по-більшовицькому мобілізує насінньові фонди. Опортуністи з колгоспів Сартанської, Келерівської та Чермалицької сільрад зривають готування до сівби — вони ще не зібрали жодного кілограму насіння»²⁰⁵. Робкор з промовистим псевдо «Глаз» [певне, всевидючий — Л.Я.] подає надію на вихід грецьких колгоспів з коматозного стану, він повідомляє, що ліквідована знеосібка в догляді за кінями, днями буде складено робочий план на час весняної сівби.

Однак, достатньо пробігти очима по шпальтах, щоб зрозуміти, що апокаліпсис місцевого значення вже розпочався. Повсюди — жахливий стан реманенту, тракторів, худоби, врешті, людей. — Артіль ім. Яковлева забезпечена насінням лише на 18%. Після повторного переобмолоту пшеничної соломи одержано ще 8 центнерів. Це, видно, був єдино можливий на той час спосіб утворення колгоспних насінньових фондів.

Березень 1932 р.: правління колгоспу та актив Чермалицької сільради кампанії не виконують, актив веде пропаганду про «голод», ставлення до худоби таке, що з 750 коней залишилося 200, з них 70% непридатні для роботи. «Керівництво партосередком опинилось в руках куркулів Шишмана, Сагірової та інших, які посилено вербували своїх однодумців до партії [...] за уборочної кампанії 1931 року. Хліб із поля розвозили вдень і вночі на ринок, ховали в ями. Це супроводжувалось безкінечними п'янками та оргіями. Пиячили: правління колгоспу, куркульсько-заможня частина села з представниками сільради та партосередку. Всім, хто не працював в колгоспі, але пиячив з «начальством», цілком писались трудовні. Бідноті, яка вдень і вночі провадила по-ударному уборочну

кампанію, більшості з них трудодні не записувались. При розподілі борошна на харчування кулакам видавали на 2–3 їдці по 4–5 пудів на місяць, а бідні по 16–20 кілограм на 7–8 їдців».

Далі поіменно — дошка ганьби: «Сагірова — член бюро осередку, т.-в. секретаря, дочка куркуля, племінниця поміщика Сагірова, намагалась втягувати до партії антирадянських елементів, при колективізації продала пару волів, щоб не здавати до колгоспу, прикривала куркулів в колгоспі та їх шкідницькі вчинки, сприяла зриву підготовки до засівкампанії. Максимов — член бюро, голова колгоспу, син сартанського куркуля, пиячив, по-примиренському ставився до куркулів [...] Баталжі — кандидат партії і член правління з кримінальним минулим, підкуркульник, систематично пиячив з куркулями [...] Скупар — кандидат партії, член правління колгоспу, має тісний зв'язок з матер'ю куркулькою [...] Есхаров — син білогвардійського офіцера»²⁰⁶.

По селах — цілковитий занепад: економічний і моральний. Артіль ім. Леніна (с. Новоселівка) — Насіння не більше 50%, колгоспники кажуть: «Дадуть [насіння — Л.Я.] — посіємо», забезпеченість робочою силою — 25–30%, правління не організовує громадське харчування та дитячі ясла аби притягти до роботи жінок²⁰⁷. Артіль ім. Яковлєва (Македонівка) має тільки 18% від потрібного посівного матеріалу, розпочали повторний обмолот соломи²⁰⁸. Загалом серед грецьких колгоспів Маріупольщини тільки артіль «Юний пахар» (Мангуська сільрада) забезпечена посівзерном²⁰⁹. По Маріупольщині роз'їхалися буксирні бригади, які мають вилучити рештки зерна у селян, аби спрямувати їх на сівбу. Буксирні бригади «в'язнуть» у грецьких, німецьких, єврейських селах — населення приймає їх недружно, часом агресивно.

В документах цієї пори зустрічаємо низку згадок про «контрреволюційний східний дух» у грецьких селах²¹⁰, нешанобливі відгуки районних уповноважених про греків, наполегливі пошуки проявів «вузько-грецького націоналізму». Треба розуміти, що вони були небезпідставними. Селянство перебувало в стані крайньої екзальтації і мало на те всі підстави. На початку 1932 р. в с. Старий Керменчик було «розкрито» антипартійне угруповання «Бінатовців і тахтамишевців»²¹¹. Їм інкримінували не лише підривну роботу в колгоспах та зрив хлібозаготівель. Зазначалося, що «ці угруповання являли собою групу куркулів, колишніх заводчиків, торговців, міцно заможних і колишніх махновців та мали на меті (з 1922 г.)²¹² політичний захват влади, а кінцевою метою — створення незалежної грецької республіки»²¹³.

Суперечки навколо питань соціалістичного будівництва почалися між групами ще в 1927/28 рр. У 1932 р. обидва угруповання визнали антипартійними. Більшість була виключена з партії, а в 1933 р. — засуджена до різних строків ув'язнення²¹⁴. Справа, зрозуміло, була сфальсифікована, вищезазначені особи засуджені не за фактом діяльності, а за свої думки та їхнє висловлення. Останні ж, незважаючи на націоналістичний ярлик, носили не національний, а соціальний характер. Пролити світло на «вину» засуджених допомагають покази свідків: «В июле месяце как-то мне на улице встретился Бинат Иван и Балабан Василий, оба бывшие кулаки [...] При встрече они оба начали мне говорить: «Вот видишь, нас исключили из партии, а ваши руководители и коммунисты до чего довели — люди у вас уже с голода пухнут, уже все лошади скоро

подохнут, — это все потому, что вы бедняки и батраки все дураки, целое лето работаете и отдаете весь хлеб этим дармоедам. Надо организовать и в организованном порядке хлеба не отдавать и в первую очередь обеспечить хлебом себя, а остальное отдавать»²¹⁵. Втім, і без закликів бінатовців та тохтамишевців бажаючих віддано працювати на колгоспній ниві було обмаль.

Село поглинала господарська руїна. Місцева преса унаочнює її прикмети простою селянською мовою. — Правління колгоспу «Леніна» (с. Чермалик) (керівники партосередку, сільради, а особливо правління колгоспу) пішли на поводу у куркуля й «агітували «про голод», кричали про відсутність хліба, проявляючи злочинну опортуністичну бездіяльність. Тяглова сила, за наявності кормів стала непридатною до роботи...» Худобу годували льняною соломою, тримали на протягах. Врешті від 750 коней лишилося близько 200, переважна більшість не придатна до роботи.

Приміські селища ще, здається, живуть нормальним життям — тут навіть крутять кіно. З 21 березня у кінотеатрі «Комсомольське кіно ім. КІМ — фільм Тембі, Держкіно «Трудовий» — з 21 березня «Лялька з мільйонами», з 23 березня у Держкіно «Комуна» (на заводі) — фільм «Напередодні»²¹⁶.

У віддалених селах «картини» геть інші. Катастрофа насувається страшною химерною постаттю. Преса несе на собі відбиток хворобливої дисплазії масової свідомості, яка, власне, перебувала на межі здорового глузду.

У квітні 1932 р. заговорили ... трактори. Заговорили вони, звісно, не в полі, а зі шпальт газети єврейського Калініндорфського району. Більше того, вони не просто розмовляли, вони збиралися на мітинги і клеймили ганьбою своїх керманічів.

«Хто розтранжирує мої 22 години?», — запитував один із них і далі жалівся, — «В мене лопнула пружина регулятора. То я вже зовсім став. Вставити нову пружину триває всього 5 хвилин. МТС не забезпечив нас такими дрібницями, як пружини.

Мусимо йти до МТС пішки, позаяк коней немає, а це триває 4–5 годин.

Ось хто розтранжирує мої 22 години».

Трактор Х26 скаржитья, що зламаний з вини тракториста Пісенно, Ч12 докладає про опортуністичні темпи роботи тракториста Горєвого з колгоспу Ройтер Октябр²¹⁷.

21 квітня трактори зійшлися на черговий мітинг, аби «Розтрошити опортуністичну заморозлість дирекції та агротехперсоналу МТС». Цього разу передова стаття займає всю шпальту і вибудована за формою, як репортаж з місця подій.

«Слово надається тракторові Ч11.

Бригадир — Соколенко.

Тракторист — Брус.

Завдяки злочинному відношенню Калініндорфського МТС я стою вже 6 доб.

Вже 6 доб, як я вийшов у степ і ще нічого не зробив. Бо МТС замість того, щоб гаразд мене зремонтувати, поставила мене до бракованої «гільзи», коли мій тракторист Брус пускає мене, з мене ллється вода, що заливає всі мої частини.

Після двох доб пустування нарешті добилися, щоб прийшов механік Захарченко. Він побув коло мене, пустив мене, але я пройшов з пів-години й знову став, бо вода ллється з мене.

Щодня дзвонять по телефону до МТС, агроном Монастирський сам біжить, а до мене не висилають».

Трактор Ч13 розсекречує, що тракторист закладає трубки ганчір'ям, а механік використовує всі можливості для того, аби не працювати.

«Завдяки ледареві Білику я примушений цілу ніч не працювати (!)», — скаржиться інший трактор. Його не турбує, що тракторист — не трактор, він не може без відпочинку працювати і вдень і вночі (зрозуміло, що ця обставина не турбувала не трактор, а районне керівництво, що прагло, аби люди працювали, як безвідмовні механізми). — «Я працюю весь час без зупинки. Але своїм трактористом Біликом я незадоволений. Він носить шкурними настроями, вночі він не хоче працювати. З такими як Білик треба вести боротьбу. Зато наш зарядчик Москаленко справжній ударник. Він працює, вдень і вночі, поскільки немає зарядчиків.

Він обіцяє за весь час посівної кампанії не відходити від свого посту.

Пошана таким ударникам як Москаленко».

Авангард 16-го ц/м доносить, що, виявляється, бажання спати вночі було притаманне переважній масі робітників. «Завдяки халатному, бридкому відношенню механіка Захарченко трактор усю ніч не працював. Він вимагав півгодини роботи, але Захарченко вирішив краще лягати спати».

Замітка «Трактористи симулюють, а керівництво мовчить» уточнює, що нічний сон був важливішим за ударну роботу і для місцевого керівництва також. «Два трактори не працювали тому, що трактористи Сухого Ставку принципово симулюють. У колгоспі «Ленінс-востг» вони лінуються. Місцеве керівництво, серед них також уповноважений РПК тов. Вайнер, сплять спокійно вдома»²¹⁸.

У травні 1932 р. трактори почали вимагати покарати недбалих працівників. «Накажіть наших вбивць. Вийшли ми у степ бадьорі та веселі. Ринулися на штурм 3-ої більшовицької, готові одержати перший відпочинок по закінченню весняної сівби.

Але...

Посадили на нас шкідників, куркульських агентів Штейнгауера та Балька.

Замість того, щоб самім працювати, вони нас передали причіплювачам, а самі завалилися спати.

Ми пішли, але в нас розтопилися підшипники. Ми хочемо стати, а технічно-неписьменні причіплювачі гонять нас, поки нарешті вилетіли шатунові шворені, скривилися вали та лопнули бльоки.

Тепер ми остаточно вийшли з лави з перспективою на соціальне забезпечення метал-ламу. Вимагаємо суворо покарати наших вбивць».

Покарання не забарилося. Розглянувши скаргу інтерів 10-20 ЧЗ та 19 на мітингові тракторів, нарсуддя Сташков установив обґрунтованість скарги та приговорив Балька до 1 року примусової праці поза фахом, Штейнгауера до 3-х місяців умовно (враховуючи його неповнолітність (!)) з іспитивим реченням на 2 роки²¹⁹.

Картина цілком сюрреалістична й ляклива водночас. Наділяючи трактори надприродними можливостями, більшовики водночас відмовляли в праві на існування вищим силам. Містичним чином Великдень 1932 р. припав на 1 Травня. Трударі Країни Рад зустріли його без пасок, крашанок, відповідних

релігійних відправ²²⁰. Врешті всі думки населення поглинають питання іншого порядку, всі й усюди ховають та переховують хліб (по родичах, друзях, знайомих). Повсюди — нескінченна й марна боротьба за виконання хлібозаготівель та мобілізацію коштів.

Популістська демагогія, якою просякнута літня преса, мала цілком зрозуміле пояснення. — В розпалі польові роботи — колгоспники масово пиячать, прогулюють, нехтують колгоспним майном та інвентарем, вони, власне, перебувають в стані афекту, а відпрацьовані раніше методи адміністративного впливу втрачають свою ефективність. — Центр вкотре розігрує сценку про доброго та злого слідчого: версія проста — місцеві управлінці викривляють генеральну лінію партії, Кремль — непохитний бастион демократії та турботи про трударя. «Колгосп це громадське й господарське об'єднання селян. Господарем колгоспного майна та виробництва є сама колгоспна маса. Ніхто не сміє командувати в колгоспі, порушувати права колгоспників і закони радянської влади. Ніхто не сміє без дозволу колгоспників і їхньої згоди порядкувати в колгоспі. Не можна витратити жодної копійки, жодного карбованця, попереду не обговоривши з колгоспниками господарської доцільності й потреби цієї витрати. То більше недозволено провадити такі ризиковані операції, як злиття і збільшення колгоспів, без всебічного обговорення і згоди колгоспницьких мас». Далі наголошувалося, що треба припинити зловживання, командування й насильства над колгоспниками. «Ради — органи пролетарської диктатури. А суть пролетарської диктатури, як вчив нас Ленін, полягає не тільки й навіть не стільки в примусі, скільки в керівництві, вихованні, організації мільйонних мас трудящих»²²¹.

Колгоспи постали перед вибором, або розподіляти фонди по їдцях, або фактично приректи багатодітні родини «симулянтів» на голодну смерть. Обираючи перше, вони наражалися на незадоволення «ударників». Врешті, деморалізоване виснажене селянство масово ігнорувало роботу. «Спасайте свої шкури, не приймайте планів хлібозаготівель. Перше забезпечимо хлібом себе, а державі здамо колосся»²²², — лунали заклики по селах.

На 25 вересня в колгоспі «Червоний селянин», Кам'янського району, засіяно тільки 58 га, замість 515 га запланованих. У бригадах на полі працюють діти по 12–14 років. Норми виробітку не виконуються. Сівбою на полі ніхто не керує. Члени управи колгоспу на полі не бувають. Масову політичну роботу серед колгоспників занедбано»²²³.

Про те, що, попри елейні замітки преси, насильство перетворилося на звичайну практику повсякденного життя національного села і супроводжувалося воно відразливими виявами соціальних хвороб, свідчить колосальна кількість архівних джерел. Не стали виключенням і німецькі села, де раніше, особливо в лютеранських, менонітських та баптистських громадах, пияцтво було невідоме. 9 червня 1932 р. засідання бюро Пулинського РПК дало «добро» на рішення РКК–РСІ про звільнення з посади в. о. начальника районної міліції Гамкалова «за пиятику, розклад міліції та порушення революційної законності» (що виявлялося в незаконних арештах та побиттях, на міліціонера назбиралося 218 письмових скарг).

Повсюди симптоми того, що голод перетворюється на визначальну прикмету життя на селі. Насилля, пияцтво, перелюб, бандитизм — все відходить на

другий план — все перекидає всеохоплююче і всепоглинаюче бажання їсти — жити. Бюро Пулинського райпарткому доручає «організувати закритий розподільний і столовий для керівного активу Райцентра, при райотделении ГПУ, виділив такого з громадського розподільця», а Райснабу та Райспоживспілки наказує «...в найближчий час вирішити питання в стосунку організації громадського харчування серед широкого партактиву, фахівців і службовців Райцентра»²²⁴.

Створення спецрозподільників стало неспростовним аргументом Центру на користь «активізації» діяльності місцевого активу по стягненню хліба з селян. Як це відбувалося, видно на прикладі того ж Пулинського району. — На 20 серпня 1932 р. план хлібозаготівель виконаний на 12% (індивідуальниками на 0,55%, колгоспами — 32%). Висновки й настанови лаконічні: боротися з розкраданням зерна, вкотре перевірити правильність видачі авансів, щоденно звітувати про хід хлібозаготівель та засівної²²⁵. 26 серпня 1932 р. приймається рішення про заборону незатверджених (попросту, домашніх) млинів. 29 серпня (план хлібоздачі виконано на 21%) сільрадам спускаються денні завдання на вересень. 12 вересня 1932 р. засідання констатує — план осінньої сівби виконано на 9% (!)²²⁶. Районні керівники тиснуть, згідно з їхніми наказами селяни звозять до сховищ мокру й суху пшеницю та конюшину, врожай починає гнити. Замість того, щоб рятувати зерно, селяни пишуть до газет. Закриті засідання РПК констатують: «Появление представителей следственных органов произвело очень скверное впечатление в колхозе, что особенно отразилось на поведении председателя колхоза. Политико-моральное состояние правления колхоза отвратительное, что отражается на остальных колхозниках и на самой работе»²²⁷. 18 жовтня, зважаючи на ганебні темпи хлібозаготівель (33% по індивідуальному сектору, 81% — колгоспах), приймається рішення про мобілізацію партактиву на село в триденний термін, організацію червоних та чорних списків²²⁸.

На тлі суцільного хаосу та занепаду влада знято створювала картину тотального соціалістичного змагання. — У замітці «Передовики осінньої сівби й хлібозаготівель» згадуються Глухівський район, що отримав 5 тис. руб. для преміювання ударників, Вільшанський радгосп ім. Петровського, премійований 3,5 тис. руб.; Пулинський німецький колгосп «Морген Рот» та польський колгосп «Звездочка» Барішівського району, премійовані 1 тис. руб.²²⁹ Сорокинський російський район місяць у місяць успішно виконує плани мобілізації коштів, виконавши фінплан 3-го кварталу на 104,7%²³⁰.

Таємні й цілком таємні протоколи засідань бюро райкомів говорять про одне, істерично самовіддано бреше преса. У 236 номері «Вістей» (12 жовтня 1932 р.) була опублікована наскрізь брехлива постанова пленуму ЦК КП(б)У «Про перебіг засівної кампанії, збирання буряків і хлібозаготівлі», яка пояснювала економічні проблеми села безвідповідальністю сільських трударів та недостатньою мобілізацією ресурсів. Поряд з постановою — сардонічно посміхнений М.М. Хатаєвич та І.А. Акулов (раніше — перший заступник голови ОДПУ СРСР), які були введені до складу політбюро та оргбюро ЦК КП(б)У (першого водночас зробили другим секретарем ЦК КП(б)У, а другого — секретарем ЦК по Донбасу). Власне, вони й мали ліквідувати прориви в сільському господарстві республіки.

Уряд планомірно вправляє в голови громадян думку: більшовицька влада — єдина надія нацменшин на вільне й рівноправне життя. Незмінним і вивіреном шляхом йде аграризація єврейства. Постанова президії ВУЦВК «5 років Калінін-дорфського району» (5.11.1932 р.) вимальовує грандіозну картину планової розбудови єврейських сільськогосподарських районів. Уряд «пропонує» Калінін-дорфському РВК забезпечити повне виконання планів хлібозаготівель та зяблевої оранки, подальше зміцнення колгоспів, «вжити відповідних заходів до своєчасної підготовки прийому нових переселенців, забезпечення їх житлом та охороною майна, паливом та харчуванням», а також організувати своєчасне втягнення переселенців до роботи в колгоспах. За для подальшого розвитку тваринництва Наркомзему пропонувалося «завести до району 200 корів та 150 свиноматок та забезпечити на 1933 рік потребу району в городньому насінні». Планували провести реконструкцію маслозаводу. Наркомземсправ та НКФ отримали доручення «підсилити кредитування єврейських переселенських колгоспів, встановивши пільгові умови повернення кредитів». Одеський ОВК та НКФ були зобов'язані закласти до бюджету 1933 р. 200 тис. руб. для впорядкування райцентру: поліпшення водопостачання, будівництва будинку рад, завершення будівлі педтехнікуму та її устаткування. В розпал голодомору більшовицький уряд демагогічно брав на себе зобов'язання перетворити район на взірцеву адміністративно-територіальну одиницю: відкрити лікарню та забезпечити її персоналом, сприяти розвитку кустарних промислів, організувати артіль з виробництва взуття, одягу та будматеріалів, задовольнити потреби району у вчителів, зокрема, й викладачах педтехнікуму. РНК отримав наказ «переглянути стан заборгованості переселенських колгоспів з тим, щоб частково скасувати борги, частково пролонгувати»²³¹.

Не менш грандіозну картину вимальовує агітаційно-пропагандистська замальовка колишнього керівника першого єврейського — Калініндорфського району — нині члена ЦКНМ А. Гітлянського. В розпал голоду вона підносила сусальну картинку про життя єврейських колоністів: колишня єврейська містечкова біднота «... вивела свій район у ряди перших. Нині при МТС із 140 тракторами орють колгоспну землю. Район суцільно колективізований. В районі є два великих радгоспи — скотарський, з площею 16 тис. га і виноградарсько-садовий з площею 2 тис. га. Споживча кооперація має в районі мережу з 33 відкритих крамниць і 5 закритих розподільників [! — як видно, це вважалося цілком нормальним явищем, і слугувало аргументом на користь ефективності національної політики — Л.Я.]».

Всі діти єврейських колгоспників охоплені школою і вчать рідною мовою. Майже в кожному населеному пункті є семирічки. Цього року відкривають два єврейських технікуми. Виходить єврейська районна газета. Увесь район вкрито сільбудами, хатами-читальнями, кіноустановками тощо»²³². Протягом десяти років бюджет району зріс у десять разів.

Поступово слово за словом риторика газетних передовиць змінюється. — Від умовлянь та закликів влада переходить до неприхованого залякування і водночас тиражує образи ворогів колгоспного ладу, злісних шкідників. — «Чому Кам'янський район засіяв тільки 37% до пляну?» — запитує одна з газет. І відразу розкриває причини: виходять на роботу о 8 годині, довго не можуть

знайти інвентар; ті, що виїхали в поле о 10 годині, повертаються з кіньми обідати; о 2-й годині дня на поле їдуть уже 50–60% тих, що працювали зранку, а над вечір їх ще менше.

Сіють понад місяць. Засіяли 193 га з запланованих 640. На сівбі використовують 40–50% тягла, решта возить дрова з лісництва, помідори на базар тощо. Сім тракторів Кам'янської МТС на ланах Грушківського колгоспу простояли 2 місяці. За два місяці спромоглися засіяти 90 га.

Ще гірші справи в одноосібному секторі, який становить близько 30% людності Грушківки. Одноосібники засіяли 35% до завдання. Коні одноосібників не мобілізовані повнотою на сівбу. Очевидно грушківські керівники вважають, що постанова уряду в цій справі їх не обходить. Бувають такі дні, що одноосібники, одержавши наряд, приведуть своїх коней до радгоспу і їдуть у поле, а колгоспні коні саме в цей день стоять без роботи. Одноосібники обурюються: «Що ж ми робимо, а колгоспники гуляють», то й собі кидають роботу. Сільрада на чолі з головою Аніпатом повторює торішні помилки, захоплюється голим адмініструванням.

Ось характерний наказ Грушківської сільради від 24 вересня усім членам сільради. Подаємо дослівно: «Уповноваженому 4-го участка тов. Чайківському Якову Івановичу, як члену сільради сільрада пропонує в 24 години забрати коні, 50% вашого участку і перевірити, хто не здав хлібозаготівлі та забрати зерно, а коли немолочено, то забрати поки по одноосібному сектору, а коні в колгоспників забрати всі 100% і прибути до сільради обов'язково і негайно. Голова сільради Аніпат».

Чайковський, одержавши незаконне, «перекрутницьке розпорядження», разом з членами сільради, вночі стукає у вікна одноосібників і вимагає негайно вести тягло до колгоспівської стайні. На яких умовах це тягло забирають — одноосібники не знають. Експропріації тривають. «Село Грушівка — на жаль не виняток в Кам'янському районі»²³³, — підсумовують «Вісті». На жаль, воно не виняток, а правило по всій Україні.

Під загрозливими заголовками стали виходити матеріали спеціальних бригад: «Справжні причини відставання Дніпропетровщини — виявляє практика Васильківського, Молочанського і Павлоградського районів. Праві опортуністи зривають хлібозаготівельний план». Молочанський район є причиною постійних розчарувань більшовицького проводу — надто багато труднощів постає в ньому на шляху втілення кремлівських задумів. План хлібозаготівель виконано на 15%, молотьбу свідомо затримують, вважаючи «що довше молотитиме, то більше у нас залишиться хліба»; у Миколай-Фельдській артіль під виглядом усіляких фондів розбазарюють зерно. «Артиль має достатню кормову базу для своєї СТФ (силос, буряки, гарбузи, грубі корми тощо), але щоб розбазарити хліб, тут списали на рахунок фондів СТФ 114 цн. ячменю, 32 цн. вівса, 59 цн. кукурудзи і 5 цн. «посліду» (!) Обслідуючи якість посліду ревкомісія цього колгоспу констатувала, що у соломі залишилося 15% зерна, а у полові 8–10%»²³⁴.

Звідусюди повідомляють — розбазарювання зерна набирає загрозливих форм. Колгоспи та їхні правління голосно каються і обіцяють змити ганьбу ударною працею.

Як і раніше, український уряд намагається довести вагомі досягнення національної політики примарними успіхами національних районів у більшовицьких суспільно-політичних кампаніях. Спартаківський район закінчив сівбу першим в Одеській області 18 жовтня 1932 р., виконавши її на 102%²³⁵. 30 жовтня Спартаківський район звітував про виконання річного плану хлібозаготівель на 100,3%²³⁶.

В пресі вітали позачерговий районний з'їзд рад Калініндорфського району з нагоди п'ятиріччя національного єврейського району та 15-ї річниці Жовтневої революції. Районна преса брехала про жахливу реальність: Захід охоплений економічною кризою, а «У нас у країні рад — бурхливе розгортання соціалістичного будівництва, піднесення матеріального добробуту широких працюючих мас, величезний розквіт культури національної за формою і соціалістичної за змістом.

Артіль «Ерунгеншафт» Молочанського району звітувала про виконання річного плану хлібозаготівель у відсталому районі і закликала всіх наслідувати свій приклад. Гасло «Листопад — вивершальний місяць у боротьбі за хліб. П'ятнадцять роковини пролетарської революції зустрічаймо безперервним потоком червоних валок» унаочнює зміст епохи.

З середини листопада 1932 р. обласний партком ухвалює застосування репресій до Пулинського району. — За виключенням Кремянської, Видумської, Волнаховської, В'язовецької, Гамбровської, Курганської, Пулинської-нім. та Пветянської сільрад до закінчення хлібозаготівель припинялися поставки промислових товарів. З найбільш «відсталих» (Пулин-Гута, Чернявка, Лиски, В.-Бобриця, Фрайнвальд, Березова-Гать, Мирне, Пулин-укр., Ст.-Александровка) сільрад пропонувалося впродовж доби вилучити всі наявні промтовари, опечатати кооперативні та державні лавки, товари перекинути до передових сільрад. Сільради отримують попередження, якщо впродовж 2-х днів не буде досягнутий рішучий перелом у хлібозаготівлях, а план повністю не буде виконаний до 20 листопада, до них будуть застосовані ті ж заходи²³⁷. До злісних саботажників контрактаційних завдань «пропонувалося» запроваджувати бойкот, виключення з колгоспів. Співробітники прокуратури та міліції переведені на воєнний стан.

Загалом німецькі райони не дають управлінцям продихнути — колективізація буксує тут на кожному кроці. Ганебно відстає Пулинський район. На початку 1932 р. тоді, коли ситуація з хлібозаготівлями по республіці ще не виглядає цілковито провальною, він уже згадується в «ганебному списку районів, що не виконали 60% плану» хлібозаготівель. На 2 січня 1932 р. тут було зібрано лише 50,7% доведеного завдання²³⁸. Восени район перетворюється на фронтову зону. В листопаді колгоспники Пулинського району під керівництвом партійця (!) Пальнау відмовилися виконувати план хлібозаготівель з присадибних ділянок і видворили хлібозаготівельні бригади. Селяни Лисковської та Солодикської сільрад (заселені німецькими підданими) одностайно відмовилися виконувати план. У них хліб був вилучений у примусовому порядку, стосовно куркулів застосували репресії. Превентивні репресії проти куркулів Бураковського, Пулино-Гутського та Старо-Будського²³⁹ (!) колгоспів мали на меті нейтралізувати їхній вплив на колгоспників.

Прокуратури й нарсуди працюють, як конвеєр: справи про «исключительно злостный саботаж хлебозаготовок» розглядаються в терміновому порядку «с самой строгой квалификацией проступка, предусмотренной законом»²⁴⁰. На початку грудня 1932 р. розпочинаються конфіскації майна в рахунок погашення штрафів. — Замість очікуваного підкорення селянської волі, місцеві органи влади стикаються з неочікуваною зворотною реакцією. Селяни скорочують посіви, низка господарств відмовляється засівати взагалі²⁴¹. Сільради приймають рішення про віддачу під суд за відмову засівати землю, однак, райпарткоми, побоюючись масового стихійного вибуху, намагаються подолати селянський саботаж організаційними заходами²⁴².

Розлогий інформаційний лист Пулинського РПК до ЦК КП(б)У засвідчив, що німці району передували у виконанні доведених планів, тоді як українські та польські сільради ганебно відставали. — В українському селі Стрібеж середнячка побила вилами червоноармійця, мотивуючи свою поведінку тим, що боялася, аби він не забрав жорнова. За відомостями ДПУ, в селі було більше 60 таких приладь, які, власне, й рятували життя селянським родинам²⁴³. В іншому інформаційному листі Пулинський РПК звітував Київському обкому КП(б)У та ЦК КП(б)У про виявлені випадки селянської непокори, описуючи ознаки прихованої від сторонніх поглядів солідарності односельців, які обороняли свій маленький всесвіт і хліб так довго, як це було можливо. Так, у В'язовецькій сільраді священик Ненадкевич разом з колгоспником Іщенком переховували на квартирі 100 пудів хліба, причому відбувалося це за сприяння голови Чернявської сільради Грибана — кандидата партії. Всі троє заарештовані і чекають рішення виїзної сесії облсуду²⁴⁴.

Ознаки кругової поруки («... большой спаянностью состава колхоза и особой тактикой скрывшейся в колхозе кулацкой прослойкой, направленной на укрепление потребительских кулацких тенденций под внешней личиной «образцового колхоза»²⁴⁵) віднайшли у Пулин-Гутському колгоспі, який дав прихисток для 12 «ліквідованих куркулів» з інших сільрад. Кругова порука була звичною нормою життя в селах горюнів (Путивльський російський національний район): тут «червоний півень» знищив не один будинок прийшлих колективізаторів.

У грудень 1932 р. національні райони вступили з гаслом «У другу п'ятирічку без боргів перед державою!» Та це були лише гасла, реальне життя було геть іншим. У Пулинському районі хутірська система з притаманною їй відособленістю невеликих груп господарств сприяла найбільш впертому опору селянства державним господарським і політичним кампаніям. Голови сільрад (зокрема, голова Березово-Гатської сільради Отт) агітували бідняків та середняків (!) не вступати до колгоспів («все рівно з нас здеруть три шкури»)²⁴⁶. Серед колишніх колоністів поширювалися чутки, запозичені з закордонного листування: навесні 1933 р. відбудеться обмін населенням між СРСР та Німеччиною, причому німецьких комуністів обмінюватимуть на одноосібників, саме тому не треба квапитися зі вступом до колгоспів. Колгоспник Ренц закликав виходити з колгоспів, аби забезпечити собі можливість емігрувати. Опорні настрої живили регулярні контакти німецьких підданих з Київським консульством. Після розмов з німецькими дипломатами селяни розповсюджували відомості про те, що будуть не тільки обмінювати комуністів, але й залізниці

України передадуть Німеччині в рахунок боргів. Тоді одноосібники набудуть можливість вільно переїздити з Росії до Німеччини.

У той час, як нацменселяни потайки мріють виїхати з радянської батьківщини, місцеві управлінці погрузають у зловживаннях і пороках. Вони вже давно не є взірцем для селян. За даними Молочанської МТС, по колгоспах її району діяльності близько 17 000 цн. хліба незаконно роздано адміністративно-службовому персоналові і різним особам та установам, що нічого спільного з колгоспним виробництвом не мають. Викрадене зерно складає 11% усіх натурпродуктів²⁴⁷.

Преса рясніє звістками про те, що продукти харчування розподіляються за їдцями, а не по трудовнях; управлінці розбирають харчі першими, лишаючи колгоспників напризволяще. Спеціальний кореспондент «Вістей» відзначав, що голова сільради Арчі роздав «по записках» понад 115 цент. хліба, а село виконало всього 90,4% свого пляну!»²⁴⁸.

З Бердянщини повідомляли, що сільський актив замість заохочувати селян до хлібозаготівель (за допомогою промкрану), вирішував проблеми методом тотальних трусів у бідняків та середняків, минаючи хати куркулів. Це лише у радянській кінокласиці активісти були втіленням усіх можливих чеснот: у реальному житті хабарництво, пияцтво, статева розбещеність і хамство були органічними рисами особистості низки управлінців. Історична пам'ять селянських спільнот зберегла саме такі згадки про «колективізаторів». Отож, гнівливі (й масові) повідомлення преси про розкладання сільрадівських активістів та їхнього «зростання» з куркульнею нерідко мали під собою цілком реальне підґрунтя.

Наприкінці листопада 1932 р. держава бере концентрацію та розподіл зерна й продовольства під цілковитий контроль. Орієнтиром для діяльності місцевих виконавчих органів стає колективна єзуїтська думка ЦК КП(б)У, що інтереси держави значно важливіші за відчуття голодуючого селянства. Місцеві органи та уповноважені РНК, які за ними наглядають, отримують наказ заборонити розбазарювання натурфондів у колгоспах, що незадовільно виконували плани хлібозаготівель (а таких була лєвова частка), забезпечити облік та зберігання конфіскованого зерна. Фракції РВКів, уповноважені РНК та секретарі партосередків мали припинити роздачу населенню будь-яких натуравансів у відстаючих колгоспах навіть у вигляді різного роду озадків, послідів, відходів тощо, перед тим роздане продовольство підлягало поверненню й зарахуванню до плану хлібозаготівель. В усіх колгоспах організували вилучення «розкраденого» під час збирання, обмолоту та перевезення хліба.

На повну силу запрацювали «чорні дошки», що передбачало дострокове стягнення всіх кредитів, заборону торгівлі колгоспу та колгоспникам, накладення штрафу м'ясозаготівлі 15-місячного плану. Водночас згорталася торгівля закладів споживчої кооперації, всі наявні товари перекидалися в передові сільради²⁴⁹. Що це значило? Тільки одне — стан облоги для сіл, яким винесли вирок голодної смерті.

Секретарі партосередків першими дізнавалися про такі рішення райпарткомів, вони мали настанови проробляти рішення на перших же зборах, отож, сусідні села доволі скоро, минаючи пустомовну пресу, сповіщалися про нові

методи більшовицького виховання непокірного селянства. Та, попри середньовічну жорстокість нового курсу державної політики, влада не могла похизуватися її дієвістю. Навіть комуні не були надійною опорою нелюдських ухвал уряду. В середині грудня 1932 р. керівники комуні ім. Сталіна Старо-Каранського району (голова Терещенко й секретар партосередку Лукаш) відмовилися виконувати плани заготівель картоплі, вважаючи за краще рятувати життя комунарів. Як зазначав додаток до протоку РПК, вони «незаконно» роздали 153 центнери хліба комунарам, 180 центнерів — організаціям. Обидва керівники були зняті з посад і отримали партійні стягнення, селяни ж, залишившись без їхнього захисту, потрапили у ще більш скрутне становище. В комуні провели переобмолот соломи, перевіювання половини та вилучили попередньо розданий натур-аванс, припинили постачання хлібом їдальні, спожитий харч зарахували в натур-аванс²⁵⁰.

У другому додатку до того ж протоколу йшлося про планову репресивну роботу органів прокуратури та суду. З 1 липня по 1 грудня 1932 р. в одному лише Старо-Каранському районі було притягнуто до слідства 306 осіб, з них 166 куркулів, 87 середняків, 53 бідняка, до розстрілу засуджені 16 осіб. Цинічно зазначалося, що «поряд з цим на місцях секретарі партосередків та голови сільрад не сполучали адміністративні заходи, рішення судів з політико-масовою роботою, не обговорили рішення судів на зборах колгоспників, бідняків і середняків одноосібників й не використали ці рішення, як засоби боротьби за хліб»²⁵¹. Владі вочевидь не вдалося цілковито підкорити волю одноосібників та колгоспників: сільські громадські суди не функціонували (про це йшлося в низці постанов РПК). Перебуваючи в стані нелюдської фізичної та моральної напруги, селянські громади не принизилися до самопоїдання. Саме це не відповідало стратегічним завданням більшовиків. Репресивна державна машина виступала універсальним нищівним інструментом запровадження людодержерської соціальної політики, однак, вона прагла створити видимість народної підтримки — над сільськими судами був встановлений посилений контроль, перечищений їхній склад і після цього в них передавалися найменш значущі справи. Широко застосовувалися «методи громадського тиску через колгоспні збори»²⁵².

На що перетворилося життя селян Південної України наприкінці грудня трагічного 1932 р. свідчить, зокрема, постанова засідання бюро Старо-Каранського РПК від 23 грудня (затверджене опитом) про виконання хлібозаготівель у зернорадгоспі «Сартана». З нього дізнаємося, що план щоденного вивозу зерна становив 700 центнерів. Проте хліба давно вже не було: 14 грудня вивезли 29 центнерів, 15 грудня — 31, 16 грудня — 40, 17 грудня — 18 центнерів, 19 грудня вивезення припинилося.

Намагання дирекції радгоспу врятувати робітників від голоду розцінювалося як «неприпустиме розбазарювання хліба на продовольчі потреби». Районне керівництво вимагало зменшення пайків, вважаючи неприпустимим, аби по відповідних категоріях видавали 800 грамів хліба, від 400 до 600 грамів у день на їдця²⁵³.

Не можна стверджувати, що всі «члени уряду» (так називали протоколи РПК уповноважених РНК) та уповноважені обкомів були безсовісними бездушними машинами. Архіви свідчать, що значна їхня частина щиро співчувала

голодуючому селянству, покривала правління колгоспів та дирекції радгоспів, які на свій страх і ризик годували селян з реквізованих фондів, ховали зерно у соломі тощо. Одним з них був уповноважений Сталінського обкому Слемзін у радгоспі «Сартана»²⁵⁴. Таких виявилось немало, однак вони були неспроможні радикально вплинути на державну політику.

Алгоритм діяльності репресивної машини при виявленні прихованого саботажу був вкрай жорстким та напрочуд дієвим — він знищував рештки свідомості опору в селянстві. Виглядав він наступним чином: всі комбайни, молотарки, віялки запускали в переобмолот; організовувалися другі зміни для їхнього обслуговування; останні рекрутувалися переважно з комсомольців та партійців (70%) — решта (50%) з працездатних (!) утриманців; біля кожного агрегату виставлялася варта з партійців, яка наглядала за ходом робіт та цілісністю зерна; працівникам, зайнятим переобмолотом, підвищувалася платня, решті — зменшувалися пайки. Репресії проти керівників, які намагалися врятувати людські життя, та тотальне перетрушування управлінських кадрів довершували справу.

Зима 1932–1933 рр., певне, була найстрашнішою в історії села, — воно впало в стан анабіозу: голод і холод панували повсюди.

Навесні 1933 р. ситуація докорінним чином змінилася разом з кардинальними змінами у вищих колах республіканського керівництва. Прикметний опис приїзду Павла Постишева та його «справді більшовицького ставлення» до проблеми голоду знаходимо в спогадах І. Стріонова²⁵⁵. Внаслідок добре «відпрацьованої легенди», неодноразової допомоги впродовж весни-літа посівним, фуражним зерном та кормами П. Постишев перетворився на рятівника українського народу, а попереднє керівництво республіки було тихо усунене від влади без жодної реакції на те народу. Масова пропаганда педалювала тезу, що «лише з приїздом бригади ЦК ВКП(б) на чолі з тов. Постишевим 1933 р. призупинилося розорення колгоспників»²⁵⁶. Дійсно, по приїзді П. Постишева хлібозаготівлі припинили і навіть повернули до республіки частину раніше заготовленого зерна. Влітку 1933 р. Україна неодноразово отримувала ін'єкції посівного матеріалу та збіжжя. Це сприяло затвердженню в масовій свідомості замордованого голодом народу світлого образу П. Постишева — рятівника українського народу. В такий спосіб підготовувалася суспільна думка для звинувачень колишнього керівництва УСРР, зокрема, М. Скрипника, А. Річицького (який за нелюдське поводження з селянами с. Арбузинка Одеської області був публічно осуджений і приговорений до смертної кари) у невідомому злочинному керівництві республікою. В такий витончений спосіб готували погром так званого українського буржуазного націоналізму і згортання політики коренізації.

Водночас із «наведенням порядку в місті Харкові» П. Постишев почав «операцію по спасінню села». Яким чином це відбувалося згадував І. Стріонов — грек-комуніст з приазовського с. Комар, на той час — харківський студент, відправлений як уповноважений обкому КП(б)У до с. Солдатське Великописарівського російського національного району. Перед відправкою на село він, як і решта уповноважених, отримав директиви, які суттєво відрізнялися від тих, що декількома місяцями раніше отримували «представники уряду». П. Постишев вимагав, аби мобілізовані комуністи були уважними до селян,

особисто перевіряли становище кожної родини, не припускали жодного випадку смерті від голоду. Водночас останні повинні були завершити суцільну колективізацію та підготувати насіння до засіву. В особливо тяжких обставинах обіцяв допомогти кукурудзою.

Розпочавши особисте обстеження голодуючого російського села, урум І. Стріонов, як кожна нормальна людина, був приголомшений катастрофою, що поглинула країну та її народ. 1933 р. доля випробовувала селянство та владу на витривалість. Остання ж руками самих трударів, вміло розпалюючи соціальну ненависть у доведеному до відчаю голодуванням селянстві, впевнено через колосальні втрати вела державне судно до наміченої мети. Глибоко патріархальне на своєю ментальністю етнічне селянство на той час вже було «готове» до чергового етапу більшовицької «шокової терапії», спрямованої на докорінну переорієнтацію основоположних світоглядних орієнтирів. Віками усталені шаблони обчинного самозахисту не спрацьовували, як раніше. Випадки кругової поруки, як способу самозахисту селянських спільнот в умовах хлібозаготівель, влада спромоглася ефективно викривати вже в другій половині 1932 р. Зворотна реакція держави на такі випадки, як показано вище, була не менш жорсткою й цинічною, аніж дії монголо-татарських збирачів ясиру. Те, що ворог, з яким вони мають справу, значно сильніший за іноземну навалу, селянство потроху починало розуміти. Сила цього ворога крилася в його вкоріненості в самому народі: його не можна було, змовившись миром, обдурити; йому не можна було замилити очі; для нього не існувало мовних кордонів; йому ставало все відомим і наслідки були катастрофічними. З таким ворогом селянство ще не мало справи, отож тактика поводження з ним залишалася стандартною.

Не оминув її поглядом уважний І. Стріонов. Він, зокрема, помітив, що селяни демонстрували зовнішню приязність до уповноважених, вдавали, що раді їхньому приходу, але обличчя (й перш за все очі) видавали ненависть. Питаючи про проблеми голодуючих, уповноважені втлумачували, що кардинальне покращення становища можливе тільки за умови вступу в колгосп. Селяни російського села Солдатське, не криючись, казали представнику області: «...Зі вступом до колгоспу почекаємо, яка різниця, де померати, у колгоспі чи в одноосібному будинку?» Між тим, становище селян, попри те, що в Солдатському за час каденції І. Стріонова померла лише одна людина, викликало щире співчуття. Всі без винятку страшенно голодували, притримуючи рештки зерна для весняного засіву, — опухлі діти споживали хліб наполовину з половиною.

В розпал голодомору влада частіше застосовувала метод батога й пряника, суттєво видозмінилася технологія агітації за колективізацію. Досить повно вона відображена І. Стріоновим: «Після третього обходу дворів, вивчаючи становище кожної сім'ї, ми разом з головою сільради Бочаровим склали списки тих найбільш нужденних і видали кукурудзу. Селяни зрозуміли, що ці уповноважені обкому не схожі на попередніх, які приїздили лише відбирати у селян. Ці ж навпаки — не забирають, а допомагають. Ставлення одноосібників до нас докорінно змінилося у позитивному напрямку. Вони почали нам довіряти, розповідати всі таємниці: хто і як живе, у кого лежить по ямах хліб, і хто їх гальмує вступати до колгоспу ([це був] І. Єпіфанов, заступник голови сільради)

[...] Селяни села Солдатське за тримісячний строк мого перебування там не лише почали поважати мене, але й, як мені здавалося тоді, полюбили. Вони казали, що я особливого складу уповноважений, не схожий на колишніх, з великим над-достатком людяності в душі»²⁵⁷.

Описані події і дивують і вражають водночас: бентежить наївність селянства, виснаженого боротьбою з голодом та більшовицькою ідеологією, дивує наївність самого І. Стріонова, який волею долі виявився спасителем голодуючого села. Що робив би І. Стріонов, якби він перед від'їздом до села дістав від П. Постишева вказівки іншого роду? Він би, як і його попередники, мав би лише два можливі варіанти: перейти на бік голодуючих і стати ворогом влади (з усіма наслідками), або виконувати хлібозаготівлі і перетворитися на ката власного народу. Так чи інакше, до самого І. Стріонова доля була по-блажливою, оскільки під час голоду він пройшов випробування необмеженою владою і зберіг чисту совість. Навесні 1933 р., ями, що розкривалися, вже не реквізувалися, а спрямовувалися в насінневі фонди. Опис відповідної ситуації з багатодітною російською родиною, залишений І. Стріоновим, є доволі типовим.

— «Я відкликав господаря в бік від ями й сказав: «Заведіть сім'ю до хати, аби не застудилися, а потім підійдіть до ями для вирішення питання з зерном». Він накричав на родину й випровадив їх до хати. Потім я запропонував йому: «На чотирьох мішках з сухим зерном напишіть свої ініціали й відвезіть до громадського магазину на насіння для ваших же полів, решта вісім мішків невідкладно висушити на печі, змолоти на борошно й годувати родину». Також запропонував господарю, аби він відкрив сам одну яму з картоплею й годував родину.

Господар хати, Єпіфан Савелович, не вірив своїм очам і вухам. Він був не в собі від радості, ліз до мене обійматися, я відсторонювався. Потім він, утираючи рукавом сльози зі своїх очей, сказав: «Спасибі, товариш уповноважений обкому. Я вперше зустрічаю такого, як ви уповноваженого»²⁵⁸.

«За три з лишком місяці мого перебування в селі Солдацьке я їв хліб навпіл з половиною і перетворився на живий труп — лишилися самі кістки, обтягнені шкірою, Звичайно, я мав можливість, як уповноважений обкому партії їсти й білий хліб, мені пропонували керівники села. Але я вважав, що буде несправедливо й нелюдяно їсти білий хліб тоді, як решта людей голодує...»²⁵⁹. Втім, таке поводження уповноважених з селянством залишалося, скоріше, винятком, аніж правилом. Решта місцевого та республіканського керівництва ставилася до селян утилітарно, без сентиментів, — наближалася засівна, вцілілі селяни не мали сил працювати в полі, наступного року Кремль знов мав спустити фіксовані плани хлібозаготівель, звідки б їх брав республіканський провід, якби дав померти решті селян? Вихід був один — вивести всіх дистрофіків у поле.

Саме голодом була подолана віковична упередженість жінок низки етнічних громад щодо роботи в полі. В поле пішли всі: і діти і дорослі, пішли з тієї простої причини, що в полі стояли колгоспні казани — там годували. Про те, яких форм набула ця кампанія, можна скласти уявлення з постанови Дніпропетровського обкому та облвиконкому «Про організацію громадського харчування на час весняних польових робіт». Вона демонструвала прагматичне ставлення влади до проблеми голодомору, як такої. Отримавши харчі, область

не заходилася рятувати населення, вона назвала практику годування всіх їдців помилковою (!). Можна годувати лише тих, хто стає до праці (!).

Алгоритм діяльності районних органів влади регламентований гранично чітко:

- годувати тільки тих, хто працює в полі;
- управам колгоспів відпускати продукти головно для приварку — картоплю, капусту, моркву, пшоно і частково жири;
- організувати збирання продуктів для громадського харчування;
- забити потрібну мінімальну кількість худоби і готувати нею тільки бригади, що добре працюють;
- хліб видавати на трудовні виключно борошном, а не печеним хлібом;
- як виключення печений хліб видавати працівникам МТС;
- не допускати зрівнялівки, стимулювати передовиків;
- «позбавляти громадського харчування тих колгоспників, що запізнюються на роботу, не виконують норм виробітку і безгосподарно ставляться до коней, реманенту тощо»²⁶⁰.

Більшовицька настанова 1918 р. «Хто не працює — той не їсть» врешті втілюється в буквальному сенсі слова. Правління колгоспів та дирекції радгоспів отримують директиви терміново організувати громадське харчування, всім РВК дозволено організувати переробку на кустарних олійницях соняшника для забезпечення громадського харчування. У бригадах кращим громадським харчуванням (м'ясом та салом) забезпечуються ті колгоспники, які сумлінно працюють у бригаді, виконують норму, бережуть коней й реманент²⁶¹.

У таких обставинах розпочала своє сходження на радянський олімп майбутня орденоносця П. Ангеліна: виснажена голодом, вона спочатку допомагала біля казанів, пізніше, коли зміцніла, почала працювати в полі. Так голодомор ламав стереотипи поведіння грецьких жінок. До 8 Березня колгоспниця Старо-Каранського району Н.К. Маркохай заробила 170 трудовнів, С.Ю. Семьонова — 168. Преса брехала, що за кожен трудовдень вони отримують по 3 кг хліба²⁶², однак, попри брехню, вихід жінок на польові роботи набирав масовості. Врешті, в матерів не було виходу. Їм треба було рятувати своїх дітей.

Те саме відбувалося в сусідніх німецьких районах, за які впритул узявся М. Хатаєвич. По районах тиражувалася настанова Й. Сталіна, висловлена на першому Всесоюзному з'їзді колгоспників-ударників, — «Наше завдання — зробити всіх колгоспників заможними». Ужорсточення соціальної пильності проголошувалося універсальним методом виходу з економічної кризи, до якої Україну довело бездіяльне керівництво і класовий ворог. Гасло: «Бур'ян у полі там, де в колгоспі куркульського сміття багато»²⁶³ перетворюється на відповідь на всі питання часу. Винищуючи рештки самостійно мислячих селян та місцевого керівництва, новий уряд водночас «підгодовує» робсилу, позбавляючи її всіх інших прав, окрім права на виснажливу працю. При РВК утворюються фонди муки, з яких преміюються ударники боротьби з бур'янами.

Втім, ситуація залишається надзвичайно складною. Селянство ще настільки голодне, що не керує своєю поведінкою. В ніч з 14 на 15 «вороги колгоспу» вкрали 3 кобили і зарізали їх на м'ясо. Крадіїв засудили на 5 і 10 років²⁶⁴. Випадки не поодинокі.

Засіявши поля, влада плекала майбутній врожай, маніпулюючи свідомістю селянства, яке ще знаходилося в стані глибокого стресу. Поряд зі шкідниками колгоспного будівництва вимальовується постать нового ворога. Це — ховрах — «ворог нашого заможного життя». Зведеннями з полів війни з цим ворогом переповнена місцева преса весни–літа 1933 р. З червня під гаслом Л. Кагановича «У нас имеются все возможности, чтобы провести прополочную, уборочную и хлебозаготовительную кампанию лучше, чем в прошлые годы. Все зависит от нас самих, от нашей работы, от нашего умения»²⁶⁵ розгортається боротьба з бур'янами. При сільрадах організують групи сприяння КК–РПК, комсомольські й партійні групи мобілізуються на перевірку готовності до збіральної кампанії, організуються штурмові декадники боротьби зі шкідниками.

РК ЛКСМУ мобілізують і відправляють на прополку ударні групи (10–12 осіб). Секретарі КСМ до кінця декадника зобов'язуються щоденно через посильних (!) інформувати РК ЛКСМУ «... про щоденний вихід на прополку комсомольців, піонерів, школярів, позапартійної колгоспної молоді й кількість просапаних га»²⁶⁶. Власне, хлібне поле перетворюється на поле бойових дій, на якому кожен боєць — під невсипущим контролем. Всі стережуть усіх. Преса рясніє доносами. Одні борються за премію. — «Остгеймский учпункт призовників 1911–1912 року, 5–6 на ланах комуни ім. Сталіна, розпочав боротьбу з бур'янами. 56 чоловік по ударному змагаються з жіночою бригадою т. Бабенка Ф. за премію в 50 карб. Роботу розпочато о 5 годині ранку і вона іде ударними темпами. Кожна ланка намагається одержати премію»²⁶⁷.

Інші воляють. — «В такой решающей момент прополочной кампании колхозницы-симулянтки арт. “Красный партизан” (Гр.-Алекс. Сельсовета) — Шкуратова П., Ермоленко Анна и Морозова Настя, получают из кладовой продукты и вместо того, чтобы выйти на полку бурьянов — идут на Косу по рыбу, а потом ею спекулируют. Правление артели не применяет к ним вновь внесенный пункт в устав с./х. артели. Т.т. колхозники и колхозницы! — Гоните из своих рядов лодырей и симулянтов. Ширьте фронт борьбы за окончание прополки и подготовки к уборочной»²⁶⁸.

«Артель «Новый мир» на 5 июня всего с начала кампании прополочла 460 га зерновых. Председатель т. Маркохай, члены правления Папаяни, Савоту А., Мурзуор, прикрепленные к бригадам — не сумели организовать соцсоревнования, не объявили конкурс на лучшую бригаду, на качественное и количественное выполнение дневных заданий. Комсомолец Семенов не является передовиком в этой работе, не играет авангардной роли»²⁶⁹.

Владу не цікавило, чи можуть виснажені селяни виконувати встановлені Наркомземом УСРР норми виробітку на прополюванні — 0,5 га на особу. «Самодіяльність» колгоспів і радгоспів (скажімо, в грецькому радгоспі «Сартана» була встановлена норма гектар на 8 осіб²⁷⁰) жорстко переслідувалися.

Липень проходить під гаслом «Организовать бдительную охрану колхозного урожая. Коммунисты, комсомольцы, ударники социалистических полей — поставим дело охраны колхозного урожая так, чтобы ни один колосок не был бы утерян и ни килограмма зерна не было бы похищено врагами народа»²⁷¹. Створюються спеціальні загони з охорони колгоспних ланів від колгоспників. — Об'їждчики полів затримали Трофіменкову Анастасію Пилипівну, яка вкрала

5 фунтів колосків врожаю 1933 р. Виїзна сесія Ст.-Каранського нарсуду засудила її на 8 років заслання²⁷². Аналогічні присуди винесені по справах Н.А. Плахової, А.В. Боцманової, А.М. Головні, та інших жінок, про які писала Приазовська газета «Вперед» 21 липня: всі отримують від 4 до 8-ми років заслання, перелік прізвищ — суцільний інтернаціонал.

З середини липня з'являється рубрика — «Знатные люди района». Мета очевидна — створити відповідний ідеологічний псевдо-ударницький фон. Якою кров'ю дався врожай 1933 р. важко досягнути сучасній людині. Власне, це було перенапруження людських сил, що не піддається описанню. На очистці полів від бур'янів нещадно експлуатується дитяча праця. Після збору врожаю — наприкінці липня — дітей виганяють на збір колосків — за кілька днів школярі Ст. Карані збирають 100 кг зерна.

Діти ж першими стають жертвами випадкових обставин. — Повідомлення від 17 липня 1933 р. з с. Магдалинівка (Молочанський район): «В артїлі «Незаможник» Заславської сільради, підкуркульники Новохрещений Павло та його сестра Параска зрізували колоски. Побачивши їх, піонер Сліпко Микола, що вартував біля хліба, намагався зняти тривогу. Крадії, щоб приховати свій злочин, тут же на місці зарізали Сліпка [...] У відповідь на звірячий вчинок класового ворога, колгоспники посилили темпи збиральної, організують червоні валки»²⁷³.

У верхньому правому кутку газети — прізвища знятих з роботи та засуджених «негідних переродженців», передовиків, відсталих сільрад. Гасло часу: «Сломить кулацкую ставку. Быстро и решительно форсировать косовицу, обмолот и хлебоздачу»²⁷⁴, — робить погоду на політичному небосхилі, хоча не зрозуміло, де їм узятися, тим куркулям. Втім, їх без труда знаходять в усіх колгоспах і радгоспах без різниці, до якої національності вони відносяться. Повідомлення про викриття з профілактичною метою публікуються в пресі.

«За кражу совхозного хлеба, антисоветскую агитацию и разложение трудовой дисциплины среди рабочих з.-с. «Сартана» — старший учетчик 5-го участка совхоза Осередский Гавриил Васильевич, выездной сессией Доноблсуда приговорен по закону союзного правительства от 7.08.32 г. к высшей мере социальной защиты — расстрелу с конфискацией всего имущества. Паниотов 22.07.33 г. сов. Сартана»²⁷⁵. Мета зрозуміла — хліб ще в полі, він має бути збережений для засік Країни Рад будь-якою ціною.

Водночас наприкінці липня 1933 р. запроваджується диференційована оплата праці машиністів, задіяних на збиральній. Винагорода за тону виробки на різних марках машин склала від 75 до 95 коп. за тону (!), 400–600 грамів хліба натурою. Для машиністів обмолоту та вагарів МТС 0,75 — 1 руб. грошима, 400–600 грамів хліба — натурою. За якість додатково — 25%, за неякісне виконання роботи — мінус 33%. Виплата здійснювалася подекадно²⁷⁶.

Таблиці зведень хлібоздач, як і в 1930–1932 рр., займають цілі шпальти місцевої преси, передові та відстаючі колгоспи та сільради називаються поіменно. Втім, тепер вони більше нагадують цікаве змагання, в якому за спільною згодою всі сторони «не помічають» ані порушень законодавства, ані проблем. Всі охоплені удаваним трудовим поривом: від малих дітей до літніх старців.

«В арт. “Ворошилова”» пионеру Ширмазам В.И. отроду 12 лет, но его работа везде видна. Он погоняет быков. Верхом на лошади конными граблями загребаёт колоски, выполняет норму взрослого, ударно помогает всем взрослым членам бригады.

Тут же старый «учитель» — 75 летний дедушка Чубаров Д.С. возле бригады и в поле все время без отказа справляет грабли, делает зубки, варит, чинит зброю, помогает основательно в работе бригады. Этих молодого и старого нужно премировать»²⁷⁷.

З’являється ще одна захоплива гра — «хто кого обдурить». Нагадаємо, що голод 1933 р. та прихід Гітлера до влади збіглися в часі. В популістських виступах нацистів активно розігрувалася антирадянська карта. Відбулася низка дипломатичних демаршів: представництва в Москві та Берліні розповсюджували відомості про «злигодні німецьких колоністів» і домагалися дозволу на надання радянським німцям продовольчої допомоги. В березні 1933 р. в публічних виступах керівники III Рейху звинуватили Кремль у замовчуванні голоду. В червні в Берліні була влаштована виставка листів голодуючих, яка викликала сплеск стихійного руху звичайних громадян, суспільних та релігійних організацій для збору пожертв на користь голодуючих. Низка жорстких контр-демаршів радянської дипломатії й таємні домовленості режимів дещо притлумили ситуацію: надалі й Німеччина закривала очі на становище етнічних німців у СРСР, й радянські НКВДисти дещо поблажливо ставилися до арештованих підданих Німеччини, які на відміну від інших іноземців, переважно висилалися за кордон.

Активно підключилася до проблеми радянська преса. «Найбільший хлібозавод Західної Німеччини у звіті про свої обіги констатує, що продаж хліба за останні півроку скоротився порівняно з минулим роком на одну третину й роздрібний продаж муки — на 40%»²⁷⁸, — зловтішалися приазовські видання. Вони ж під тиском партійних органів організували кампанію спростувань, які підписували «колективи» обурених «щасливих» колгоспників-німців з різних сіл Південної України, зокрема, й артілі «К. Лібкнехт». — «Они прекрасно знают, что колхозники немцы Страны советов живут лучше трудящихся немцев капиталистической Германии, которых все сильнее и сильнее сжимает экономический кризис, углубляющийся политикой фашистской диктатуры [...]

Нас 193 человека. Все мы живем в одном колхозе имени Карла Либкнехта. В этом году мы посеяли 1756 га. Первые дни уборки урожая показали, что мы получим с этой площади около 150 тыс. пудов хлеба. После того, как выполним план с хлебоздачи государству, засыпем семфонды, внесем натуроплату МТС нам еще останется хлеба по 17 кг на трудодень. А каждый из нас в среднем имеет 340 трудодней. Это значит, что каждый получит 340 пудов хлеба. Помимо хлеба на трудодень нам приходится по 3 рубля деньгами, т.е. по тысячу с лишним рублей получит каждый колхозник.

Кроме того, мы имеем огородное хозяйство, молочную и свиноводческую фермы, которые полностью обеспечивают всех нас всеми необходимыми продуктами питания на круглый год. Мы уже в этом году станем зажиточными. Вот как мы живем.

Поэтому в вашей помощи не нуждаемся. Наоборот, мы с радостью примем 100 разоренных бедняков крестьян политикой Гитлера и обеспечим их жилищем, трудом и продуктами. Они у нас будут полноправными строителями социализма»²⁷⁹. [39 підписів — Л.Я.]

Зайвим буде казати, що правди в цих словах не було. На тих же шпальтах повідомлялося, що трактористи харчуються самими лише кабаками, жирів за весь час збиральної не бачили²⁸⁰. Не менш промовисті статті містили відомості про інші сторони «щасливого» життя колгоспників. Вигнавши жінок у поля, місцеві керівники забули потурбуватися про їхніх малолітніх дітей. Дитячих ясел немає, або вони в жахливому стані. «У яслах відсутня білизна як ясельна, так і домашня. Діти ходять в брудних, засохлих рубашонках, що прилипли до тіла. Доглядати дітей нема кому»²⁸¹. Працівники ясел, замість того, щоб опікуватися дітьми, фарбуються, запізнюються на роботу, матерям-колгоспницям нема на кого полишити дітей.

Шпальти поглинає навала критики й самокритики: критикують всіх і вся, поіменно виставляють у пресі дрібні прорахунки, недоліки, недоробки. Дістається всім — трактористам, вчителям, ланковим, кашоварам, бригадирам. Всіх суворо попереджають і закликають взятися за розум. Приводів виникає вдовосталь — йде чергова партчистка.

Бригадир 5-ї бригади артілі «Авангард» Ласпинської сільради Харахаш неприязний до селян. Обходить хати і з лайкою виганяє колгоспників на роботу, водночас, суто по-грецькому, забороняє власній дружині виходити на роботу в поле, кажучи: «Якщо ти наступного разу з'явишся на роботу — уб'ю»²⁸².

Для завершення польових робіт на село мобілізуються бригади робітників²⁸³, які, попри погане продовольче забезпечення та жахливі побутові умови, денно й уночі працюють у полі. На збір врожаю додатково відряджають групи робітників та комсомольців. 29 вересня 1933 р. Сталінський обком повідомив мобілізованих телеграфно — через районні газети (!) про те, що вони лишатимуться на селі до 10 жовтня²⁸⁴. Селяни, зокрема, грецькі — навпаки — не квапляться, кажучи «навіщо поспішати, все одно, якщо зберемо хліб, його в нас відберуть». Сількор під псевдо «Свій» пише, що членів бригади часто заставляли в полі сплячими, вони зірвали нічне (!) скирдування²⁸⁵. Сількора не цікавить, що виснажені двома роками голоду люди були неспроможні працювати «стаханівськими» темпами. Традиційно працюючі німці в колгоспах втрачають свої трудові навички: в артілі «Тельмана» поряд з колгоспниками, які лише за місяць роботи мали 31 трудовень, були й такі, що за весь рік набули від 7 до 27 трудовнів²⁸⁶.

Післяголодна руйна по національних селах має ті ж відразливі прикмети, що й усюди: за 17 днів до навчального року Старо-Каранська семирічка стоїть пустою. «Угрюмое впечатление при входе в семилетку производят разбросанные по двору под открытым небом, полуразрушенные парты, а внутри — почерневшие от копоти и пыли классные стены». Школа має тільки 30% підручників, російські групи — 20%, що ж до урумських груп — їхні підручники «застрягли» в Кримському держвидавництві²⁸⁷. По школах інших меншин картина не приваблівіша: відсутнє опалення, нема гарячих сніданків, діти часто пропускають школу²⁸⁸. Поза інформаційним полем радянської преси лишилася

та обставина, що восени 1933 р. сільські школи не дорахувалися величезної частки своїх колишніх учнів. Однак, живі ще не мають можливості вчитися, право на освіту залишається фікцією. Піонери в середині вересня активно «буксують» відсталі артілі, працюючи пліч-о-пліч з дорослими. 14 вересня 1933 р. 30 піонерів зібрали в копиці хліб з 35 га. Не в кращому становищі перебувають студенти. Так, наприкінці 1933 р. преса повідомляла, що студенти Ст.-Гнатівського (грецького) агротехнікуму не отримували стипендії, внаслідок чого не були спроможні полагодити взуття, купити зошита для конспектів, фактично — злидарювали²⁸⁹.

Колгоспники ще глибоко деморалізовані, крадуть суспільне сіно для топки хат. Ще існує жорсткий розподіл харчів. 6 кг борошна — велика цінність, представник від РНК (!) Кадніков витребував цю недосяжну розкіш для себе у заготконторі й зник в невідомому напрямку, про що до газети відразу написав дехто Громов, вимагаючи притягнення службовця до партійної відповідальності²⁹⁰. Оприлюднення в пресі доносів на всіх і вся (вони розглядалися як здорова самокритика) з закликами притягти звинувачених до адміністративної²⁹¹, партійної та кримінальної відповідальності, матеріалів карних справ і вироків²⁹², а також зведень по наслідках партчистки перетворюється на основний метод доведення свідомості деморалізованого селянства до потрібної кондиції. Приміром, 24 вересня 1933 р. відбулися партійні збори, присвячені партчистці в комуні «Сталіна» (Ст.-Каранський район). Реакція партійців була типовою (по суті інтернаціонального осередку, в якому були греки, німці, росіяни, євреї та українці): люди брали на себе підвищені (загалом нереальні) зобов'язання, аби тільки не підставити себе під удар. Фельдшер Бешевлі заявив: «Я не знаю, товарищи, почему так холодком относятся и терпят такое прорывное положение. Я с завтрашнего дня закрываю амбулаторию, выхожу на степь и даю обязательство заскирдовать вручную до 1.Х. 7 га и, кому я нужен буду по медчасти, там в степи окажу помощь, и так же вызываю всех коммунистов, комсомольцев и коммунаров». Наслідуючи приклад фельдшера-комуніста, комсомолец-листоноша Куксенко обіцяв заскирдувати 7 га, секретар партосередку Бутулімов — 10 га, Соловой з жінкою — 16 га, безпартійний Панченко разом з родиною — 25 га, ударник 5-ї бригади Екштейн — 15 га, завшколою Грушко з учнями (!) обіцяв 80 га загребти й зібрати колосків з площі в 50 га, голова сільради Герег та Онопка взяли по 10 га, секретар комсомольського осередку Шиян — 8 га. Загалом, в індивідуальному порядку зобов'язалися заскирдувати 299 га, згребти та зібрати колосків з площі в 50 га. 44 «штурмовика збиральної» обіцяли також завербувати по 7 комунарів і добитися від останніх (!) прийняти на себе таку ж норму (!)²⁹³.

На кінець 1933 р. преса рясніла звітами з судових процесів: «Гнев и ненависть рабочих и колхозных масс, карающую руку пролетарской диктатуры, обратит против вредителей, белогвардейцев, воров, торговцев в Ст.-Каранском райпотребсоюзе. Белогвардейцы, воры и вредители пойманы. Классовые враги, тунеядцы, обворовывали рабочих и колхозников»²⁹⁴. До масового психозу ще далеко, але його симптоми ставали наочними.

Нарешті збулося...

Сталося те, про що два роки селяни мріяли попри всі жахіття напівголодного і голодного існування — голодомор відступив. Скасування хлібних карток показало, що система розподілу розучилася працювати в системі товарно-грошових відносин, мережа торгівельних установ практично перестала існувати. Про проблеми, які постали на той час перед місцевими властями йдеться в опублікованій бесіді з завідувачем райвнutorгу Старо-Каранського району Зінченком. З інтерв'ю дізнаємося, що на момент скасування карткової системи на централізованому постачанні перебувало 2 409 осіб, децентралізованому — 562 особи. Про те, якою мірою вона відповідала реальним споживчим потребам населення можна скласти уявлення, зважаючи на загальну кількість населення. На 1 січня 1930 р. населення району становило 33 338 осіб. Тільки в районному центрі — с. Стара Карань мешкало 4 217 осіб. Згідно з відомостями на 1 січня 1933 р. людність району становила 14 722 осіб — майже удвічі менше за 1930 р. (!)

Після скасування карток за попередніми підрахунками кількість споживачів мала зрости до 6 471 особи. Щоденне споживання в грудні 1933 р. по Ст.-Каранському району дорівнювалося 1 тонні хліба, з 1 січня 1934 р. воно мало збільшитися до 2 тон хліба, 1 тонни борошна, 1 тонни зернофуражу та крупи. Натомість єдина пекарня райспоживспілки була спроможна випікати тільки 1 800 кг хліба. Для задоволення потреб населення планували відкрити ще дві пекарні. Перед хліборобами поставали нові завдання: «... Увеличить продуктивность в работе, максимум внимания уделить качеству, научиться выпекать новые наилучшие сорта хлеба»²⁹⁵. Тоді, як пекарі мали наново вчитися випікати поки ще не здобні булки, проте принаймні якісний хліб, хтось мав його реалізовувати. Торговельна ж мережа практично була зруйнована: на всю Карань з населенням близько 4 тис. осіб діяв один (!) хлібний ларьок. Згідно з планами районної споживчої спілки з 1 січня 1935 р. мали запрацювати магазин з продажу муки та фуражу, магазин з продажу готового хлібу, а також кондитерський (!) магазин. Хлібний магазин планували відкрити в с. Ст. Гнатівка, в решті сіл району мали запрацювати магазини з продажу борошна та фуражу. Для роботи в торговельних точках РК ЛКСМУ зобов'язався виділити 5 кращих комсомольців, які мали пройти підготовку на спеціальних курсах²⁹⁶.

5. Повсякденне життя голодуючого міста

Страшні часи переживали міста й містечка республіки.

Харків — одне з найбільших і найгарніших міст України — посідало впродовж непу визначне місце в етнокультурному житті республіки. Етнічний склад столиці повною мірою відображав строкатість етнічної мапи республіки. Етнокультурне ядро міської громади склали українці, росіяни та євреї. Саме вони відігравали вирішальну роль у формуванні культурного середовища міста. Однак, низку неповторних рис йому надали вірменська, грецька, турецька, болгарська, білоруська та інші громади. Втім, Харків передовсім був столицею УСРР. Тут працював уряд Радянської України, тут зосереджувалися провідні науково-дослідні установи та вищі навчальні заклади, культурна еліта. Їхнім колективним розумом генерувалися ідеї, які слугували дороговказом для решти республіки.